

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Означено актуальність проведення освітніх реформ як необхідну передумову розвитку освітньої сфери. Проведено порівняльний аналіз існуючих систем управління освітою в різних країнах світу. Визначено відмінності централізованої та децентралізованої систем управління фінансово-господарською діяльністю вищих навчальних закладів та виділено переваги децентралізації.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, освітні реформи, управління фінансово-господарською діяльністю, децентралізація в управлінні.

T. V. RYZHA

Khmelnitskyi University of Management and Law

FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: FOREIGN EXPERIENCE

Author determined the relevance of educational reforms as a necessary precondition for development of the education sector. Social transformation of the early 90th associated with the formation and the formation of Ukrainian statehood, created the preconditions for reform of the system of higher education. Objective need for additional resources was caused by the failure of the state to fully ensure Universities necessary financial resources provided their activities in the market, and confirmed European tendencies to diversify sources of financing higher education. A comparative analysis of existing systems management education around the world. Detected differences centralized and decentralized management of financial and economic activities of higher education institutions. Advantages of decentralization, including the independence of the entity, which allows to respond to changes taking place in the modern economy and society; support initiatives of higher education institutions in finding ways to optimize activities; simplification of decision-making on the basis of relevant information, depending on the particular situation; promote competition between higher education institutions.

Keywords: higher educational institution, educational reform, management of financial and economic activities, decentralization in management.

Постановка проблеми. Суспільні перетворення початку 90-х років ХХ ст., пов'язані з утворенням та становленням української державності, створили передумови для процесів реформування системи вищої освіти. Системі освіти незалежної України у спадок від радянського минулого перейшов сектор освіти, зміст і структура якого монополюю визначалась державою.

Принцип централізації, який в загальному полягає в зосередженні керівництва, організації, управління в центральних владних структурах, в системі освіти СРСР характеризувався державною власністю на засоби виробництва, плануванням діяльності та розвитком закладів освіти на рівні відповідних владних структур, централізованим державним управлінням на основі нормативних документів, прямим підпорядкуванням і контролем держави за всіма сферами діяльності освітніх закладів.

Фінансова стабільність та розвиток матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів (ВНЗ) за радянських часів забезпечувались функціонуванням механізму повного державного фінансування за рахунок коштів державного бюджету. Об'єктивна необхідність залучення додаткових ресурсів, що була викликана неспроможністю держави в повній мірі забезпечувати ВНЗ необхідними фінансовими ресурсами за умови їх діяльності в ринкових умовах, підтверджувалась загальноєвропейськими тенденціями диверсифікації джерел фінансування вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції розвитку світових освітніх систем знайшли своє відображення у роботах Т.Ю. Габрієлової, С.Л. Зарецької, І.С. Каленюк, Л.Д. Капранової. Характеристики системи вітчизняної вищої освіти на різних етапах її розвитку, нові підходи до управління вищими навчальними закладами досліджувалися В.М. Бесчастним, С.В. Каламбет, О.А. Краттом, П.М. Куліковим, І.А. Медведєвим, С.М. Ніколаєнком.

Формулювання завдання статті. Завдання статті полягають у дослідженні зарубіжного досвіду управління фінансово-господарською діяльністю вищого навчального закладу. Метою дослідження є розгляд основних тенденцій економічного розвитку, що мали місце в діяльності вищих навчальних закладів різних країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вища освіта багатьох країн Європи формувалась як невід'ємна частина соціально-орієнтованої ринкової економіки і характеризувалась суттєвим втручанням держави в усі сфери діяльності навчальних закладів. В 90-і роки нові тенденції вдосконалення концепції управління вищою школою в багатьох європейських країнах характеризувались:

– зміною методів управління вищим навчальним закладом на методи управління та організації

бізнесу. Зокрема, теорія та методи стратегічного управління великими фірмами адаптувалися для визначення напрямку розвитку вищих навчальних закладів;

- пристосовуванням існуючої організаційної структури до вирішення нових завдань;
- переходом від державного регулювання системи вищої освіти до ринкового регулювання із значним розширенням автономії ВНЗ та мінімізацією централізованого впливу держави на їх діяльність.

Зазначимо, що основою переважної більшості освітніх реформ було роздержавлення та обмеження втручання держави в освітню галузь. Внаслідок реформування освітньої сфери в багатьох країнах Європи досягнуто оптимальне визначення меж втручання державних органів в діяльність вищих навчальних закладів.

Для прикладу, визначальною рисою системи управління вищою освітою Німеччини став високий рівень централізації, що забезпечив тісну взаємодію та координацію політики земель у сфері вищої освіти. Разом з цим, сформований механізм функціонування вищої школи не призвів до відповідного реагування на потреби сучасної економіки та суспільства та стримував розвиток конкуренції між ВНЗ [1, с. 2]. Пошук оптимальної структури, спрямованої на підвищення якості освіти, є складовою соціально-економічної політики Німеччини починаючи з повоєнного періоду. Політичні та суспільні зміни в державі, впровадження ринкової економіки спричинили нову фазу реформування системи освіти Німеччини: ВНЗ отримали вищий рівень автономії у всіх питаннях внутрішньої і зовнішньої діяльності, право приймати частину студентів з оплатою навчання, виникло чимало приватних навчальних закладів.

Висока централізація управління та фінансування в освітній сфері у Франції протягом довгого періоду забезпечувались завдяки зосередженню в особі Міністерства освіти повноважень щодо регламентації практично всіх сторін діяльності університетів, в тому числі і в сфері розподілу державних коштів. Законодавство обмежувало можливості університетів не лише у використанні бюджетних надходжень, але і в питаннях залучення позабюджетних коштів [2]. З середини 80-х років минулого століття дебатуються питання правомірності одержання плати за навчання, яка наразі носить символічний характер і не покриває затрат на підготовку спеціаліста. В результаті скорочення бюджетного фінансування протягом 70-х – середини 80-х років більшість університетів Франції опинились у важкому матеріально-технічному стані. З прийняттям в 1984 році Закону «Про вищу освіту» спостерігаються посилення тенденцій децентралізації управління та розширення автономії навчальних закладів, відбувається диверсифікація джерел фінансування ВНЗ, розширюються права в розпорядженні коштами від комерційної діяльності. Щоб урегулювати питання організаційної автономії французьких ВНЗ і їхньої відповідальності за витрати суспільних коштів, було впроваджено практику укладання довгострокових контрактів на основі стратегічного проекту, який розробляється кожним університетом. Впровадження концепції так званого нового суспільного управління дає можливість державі визначати державні пріоритети, стимулюючи ВНЗ прогнозувати майбутню діяльність і поліпшувати управління [2, с. 93].

На початку 60-х років минулого століття система вищої освіти Великої Британії, яка застосовувала анти ринкову модель, орієнтовану на блокування ринкових відносин у сфері вищої освіти, також почала зазнавати процесів реформування. Зміни у вищій школі наприкінці ХХ століття були спрямовані на поступовий перехід від централізованої до більш децентралізованої ринково-орієнтованої системи, що відобразилось у обсягах, механізмі та структурі її державного фінансування. Урядом здійснюється ряд заходів, спрямованих на скорочення державою видатків на вищу освіту, стимулювання комерційної діяльності університетів, розширення їх контактів з промисловістю [3, с. 17]. В країні, де освіта була безкоштовною, у 1998 – 1999 н.р. вперше введено плату за навчання для студентів повного курсу навчання. В результаті такої освітньої політики уряду було сформовано так звану «квазіринкову» систему, згідно з якою фінансування здійснюється: централізовано шляхом виділення блокових субсидій безпосередньо ВНЗ та місцевим органам освіти для компенсації навчання студентів повного курсу навчання; студенти оплачують навчання самостійно. Децентралізація забезпечується невтручанням міністерства освіти і науки в поточну діяльність навчальних закладів. Вплив на діяльність ВНЗ здійснюється шляхом виділення фінансових ресурсів на підставі відповідних критеріїв.

Польща, як і інші країни ЦСЄ, в кінці минулого століття започаткувала реформи у вищій освіті. У 1998 році в Польщі відбулася адміністративна реформа, яка забезпечила скорочення прямого втручання держави в управління освітою, розширення демократичних засад функціонування ВНЗ та поглиблення університетської автономії. В управлінні вищим навчальним закладом почали переважати принципи децентралізованого керівництва, колегіальності при прийнятті рішень. У фінансово-економічну сферу діяльності ВНЗ почали вводитись ринкові елементи, зокрема плата за навчання на заочному та вечірньому відділеннях [4, с. 43].

Сучасні концепції управління вищою освітою західноєвропейських країн будуються на досвіді ліберальної моделі управління вищою освітою Сполучених Штатів Америки. Особливістю управління американською системою вищою освітою є нагляд за державними ВНЗ з боку буферних організацій, діяльність яких відбувається одним із двох можливих способів: половина місцевих урядів підтримує відносну децентралізацію керованих на місцях коледжів і університетів, але забезпечує координацію (на рівні штату) через організацію, що здійснює планування та регулювання; інші об'єднали всі (або більшу частину) своїх державних коледжів та університетів під керівництвом однієї або двох центральних рад з

вищої освіти [5, с. 69]. Саме ці організації здійснюють контроль за діяльністю кожного з державних коледжів та університетів, в тому числі за надання бюджетного фінансування та виділення державних коштів кожному з підпорядкованих навчальних закладів, управління програмами з надання студентських дотацій та позичок. Джерелами фінансування американських державних вищих навчальних закладів є: кошти федерального уряду та штатів, плата за навчання, відсоток з основного капіталу ВНЗ, гранти, індивідуальні та інші пожертви і внески, продаж товарів та послуг, інші джерела. Скорочення фінансової підтримки зі сторони федерального уряду і уряду штатів призвело до пошуку альтернативних джерел фінансування і спонукало розвиток університетського підприємництва в сфері освітніх послуг та наукових досліджень. У багатьох штатах існує система, яка стимулює університети на пошук коштів. Американські університети функціонують як самоврядні установи і мають значну незалежність і свободу [6]. На сьогодні більшість ВНЗ накопичили значні капітали завдяки власній цілеспрямованій діяльності та допомозі зі сторони федерального уряду та урядів штатів. Значною мірою цьому сприяли політика підтримки розвитку наукових досліджень та розробок, спрямованих на посилення безпеки чи оборони країни; введення пільгової системи оподаткування коштів, які надаються у вигляді пожертв; стимулювання залучення коштів навчальними закладами зі сторони урядів штатів; встановлення цільових зв'язків з бізнесом та промисловістю, де останні були джерелами фінансування та експериментальною базою для впровадження результатів досліджень; надання значної фінансової самостійності університетським підрозділам у залученні та використанні коштів.

Особливої уваги заслуговує досвід Китайської народної республіки у модернізації освітньої сфери, яка проголошена як невід'ємна складова соціально-економічних реформ, спрямованих на принципово новий курс розвитку країни. В результаті дій уряду безкоштовна освіта у державних ВНЗ поступово трансформувалась в загально розповсюджену платну освіту. З початку 1996 року студенти, які навчались на бюджетній основі, почали самостійно відшкодовувати частину вартості навчання. Разом з тим, вища освіта стала доступною для представників мало захищених верств населення завдяки розробці ефективного механізму кредитування освіти населення та надання грантів [7, с. 94]. Витрати центрального і місцевих бюджетів займають важливе місце в фінансуванні вищої освіти Китаю. Внаслідок скорочення державних видатків відбуваються процеси диверсифікації джерел фінансування вищої освіти. Відповідно до «Плану дій з відновлення освіти у XXI столітті», вищим навчальним закладам надано значні права та свободи у пошуку позабюджетних джерел фінансування. Завдяки цьому невпинно зростають надходження коштів за навчання від студентів, від надання платних освітніх та інших послуг, здійснення операцій з цінними паперами, отримання відсотків по депозитних внесках, дольової участі у комерційних проектах з іншими організаціями. Залучається спонсорська допомога.

Узагальнюючи наведене, зазначимо, що основою переважної більшості освітніх реформ було роздержавлення та обмеження втручання держави в освітню галузь. Внаслідок реформування освітньої сфери в багатьох країнах Європи досягнуто оптимальне визначення меж втручання державних органів в діяльність вищих навчальних закладів.

Порівняльний аналіз існуючих систем управління освітою в різних країнах світу дає підстави виділити такі переваги децентралізації:

- 1) отримання суб'єктом господарювання самостійності, що дає змогу своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються в сучасній економіці і суспільстві;
- 2) підтримка ініціативи вищих навчальних закладів в пошуку шляхів оптимізації діяльності;
- 3) спрощення процесу прийняття управлінських рішень на підставі відповідної інформації в залежності від конкретної ситуації;
- 4) сприяння розвитку конкуренції між вищими навчальними закладами.

Відмінності централізованої та децентралізованої систем управління вищими навчальними закладами на основі аналізу існуючих систем управління освітою наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Відмінності централізованої та децентралізованої систем управління вищими навчальними закладами (складено автором на основі [1, с. 1, 6])

Централізована система управління вищими навчальними закладами	Децентралізована система управління вищими навчальними закладами
<ul style="list-style-type: none"> – підлеглість більшості компонентів системи вищої освіти національним міністерствам освіти або іншим аналогічним органам; – державне регулювання багатьох питань поточної діяльності ВНЗ; – повна фінансова залежність закладів освіти від держави; – здійснення планування та контролю за складом вищої освіти на рівні центральних рівнів управління; – регламентація організаційної структури 	<ul style="list-style-type: none"> – управління ВНЗ здійснюється в основному на регіональному і місцевому рівнях; – центральні органи управління обмежуються визначенням загальної стратегії розвитку вищої школи та не втручаються в поточну діяльність; – цільове виділення центральними органами управління відповідних фінансових ресурсів; – значна автономія ВНЗ, в т.ч. в питаннях визначення організаційної структури та розпорядженні фінансовими ресурсами

Європейський досвід засвідчує, що адміністрування та керування вищими навчальними закладами повинно ґрунтуватись на принципах: оптимального співвідношення централізації та децентралізації, поваги до інституційної автономії та академічної свободи, відкритості та прозорості, суспільної відповідальності.

Висновки. На сьогодні існує необхідність проведення освітніх реформ як необхідної передумови розвитку вітчизняної освітньої сфери.

Вивчення зарубіжних і вітчизняних публікацій, присвячених питанням управління вищими навчальними закладами, дозволило окреслити основні етапи розвитку та характерні риси для окремих періодів діяльності зарубіжних вищих навчальних закладів.

Порівняльний аналіз існуючих систем управління освітою в різних країнах світу дав підстави виділити переваги децентралізації, серед яких отримання суб'єктом господарювання самостійності, що дає змогу своєчасно реагувати на зміни, які відбуваються в сучасній економіці і суспільстві; підтримка ініціативи вищих навчальних закладів в пошуку шляхів оптимізації діяльності; спрощення процесу прийняття управлінських рішень на підставі відповідної інформації в залежності від конкретної ситуації; сприяння розвитку конкуренції між вищими навчальними закладами.

Для проведення освітніх реформ у вітчизняних вищих навчальних закладах слід застосувати як вітчизняний, так і зарубіжний досвід управління ВНЗ.

Література

1. Габриэлова Т. Ю. Современные концепции и проблемы управления вузами / Т.Ю. Габриэлова, В.Т. Кондратов. – К. : Ин-т кибернетики им. В.М. Глушкова, 1995. – 36 с.
2. Шевальє Т. Фінансування вищої освіти: десять років змін/ Т. Шевальє, Е. Жак-Клод // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 86–94.
3. Экономические проблемы высшего образования в странах Западной Европы (90-е годы) : сборник обзоров / [отв. ред. и сост. С. Л. Зарецкая, Л. Д. Капанова]. – М. : РАН ИНИОН, 1999. – 132 с.
4. Патора Р. Реформа освіти в Польщі / Р. Патора // Маркетинг в Україні. 2001. – № 3. – С. 42-43.
5. Верхогляд О. О. Розвиток американського законодавства у сфері вищої освіти у XX–XXI сторіччі / О. О. Верхогляд, Ю. Ю. Романовська, О. О. Романовський // Вища школа. – 2010. – № 5–6. – С. 68–78.
6. Суспільство і цінності. Коледжі та університети у Сполучених Штатах [Електронний ресурс] / Державний департамент США. Бюро міжнародних інформаційних програм. – Вашингтон : ejournal, 2005. – Режим доступу : <http://usinfo.state.gov/pub/ejournalusa.htm>.
7. Майбуров И. Опыт образовательной реформы в КНР / И. Майбуров, Л. Стровский, Цзян Цзин // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 6. – С. 90–99.

References

1. Habryelova T. Yu. Sovremennyye kontseptsyy u problemy upravleniya vuzamy. Kyiv, Yn-t kybernetyky im. V.M. Hlushkova, 1995, 36 p.
2. Shevalie T. Finansuvannia vyshchoi osvity: desiat rokiv zmin, Vyshcha shkola, 2005, Vol. 2, pp. 86–94.
3. Ekonomycheskye problemy vyssheho obrazovaniya v stranakh Zapadnoi Evropy (90-e hody) : sbornik obzorov / [Ed. by S. L. Zaretskaia, L. D. Kapranova]. Moscow, RAN YNYON, 1999, 132 p.
4. Patora R. Reforma osvity v Polshchi, Marketynh v Ukraini, 2001, Vol. 3, pp. 42-43.
5. Verkhohliad O. O. Rozvytok amerykanskooho zakonodavstva u sferi vyshchoi osvity u XX–XXI storichchi, Vyshcha shkola, 2010, Vol. 5–6, pp. 68–78.
6. Suspilstvo i tsinnosti. Koledzhi ta universytety u Spoluchenykh Shtatakh, Derzhavnyi departament SSHA. Biuro mizhnarodnykh informatsiinykh proqram. Vashynhton : ejournal, 2005. URL: <http://usinfo.state.gov/pub/ejournalusa.htm>.
7. Maiburov Y. Opyt obrazovatelnoi reformy v KNR, Myrovaia ekonomyka u mezhdunarodnye otnosheniya, 2006, Vol. 6, pp. 90–99.

Надійшла 15.08.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.